

İktisadî Gelişme Teorisi ve Prensipleri(*)

V. ROUQUET LA GARRIGUE

Dersimizin başında, özellikle devlet adamları, iktisatçılar ve iş adamlarını ilgilendiren iktisadî gelişme sorunu ile ilgili başlıca düşünceleri ele alacağız. Dersin plânını vermeden önce, bir yandan iktisat ilminin bugünkü durumunu ve geleceğini kısaca gözden geçireceğiz. Öte yandan, çok geniş ve karışık bir sorun olan iktisadî gelişmeye ait düşüncelerimizi, dar bir gözlem açısı içinde açıklayacağız.

Bu genel bakışdan sonra, özellikle az gelişmiş ülkeler çerçevesi içinde, gelişme sorununa ayrılan ilginç ve yararlı olacağını umduğumuz doktora dersinin plânını vereceğiz.

İktisat ilmi, esaslı bir değişimden geçerek, bugün yeni bir devreye girmiştir. Bu değişimin nedenleri, günümüzde iktisadî sorunların giderek artan önemi, iktisadî olayın egemenliği ve henüz mevcut olmayan gerçek iktisat ilminin kerteli (progressif) bileşimini sağlayabilecek teorik senteze varma zorunluluğudur.

*) Prof. Rouquet La Garrigue, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ve Fransa Dışişleri Bakanlığı teknik danışmanıdır. Bordeaux Hukuk ve İktisadî Bilimler Fakültesinde, lisans ve doktora öğrencilerine İstatistik dersi verir. Ayrıca, Sorbonne Üniversitesine bağlı Ecole Pratique des Hautes Etudes'ün direktörlerindedir ve burada Ekonometri ve İktisat Siyaseti dersleri yapar. Collège de France'a bağlı ISEA'nın ise, iktisadî matematik grubunu yönetir.

Fen Fakültesini bitirerek doktorasını matematikten yapan Prof. Rouquet La Garrigue, Hukuk ve İktisadî Bilimler Fakültesi'nden "agrégé" dir.

1962-63 yılında, üç ay görevli olarak Türkiye'ye gönderilmiş, ancak, üç aylık ders plânı hazırladığı halde bu üç ayın bir ayı şubat tatiline rastladığından ve o sırada yine görevli olarak Ankara'ya gittiğinden ders programını tamamlayamamıştır.

Dersin çevirisi ise, elde olmayan nedenlerle bugüne dek yayınlanamamıştır.

Gelişme derecesi ne olursa olsun, bütün dünya ülkelerinde iktisadî sorunlar üstünlüklerini kabul ettirdiler. Kişisel ilintilerde, ulusal savunma, iç güvenlik gibi siyasî, işsizlikle savaş, zayıfların korunması, türlü sosyal güvenlik sistemleri gibi sosyal sorunların, hukuk ve eğitimle ilgili sorunların, v.b. nin oynadıkları rolü şüphesiz herkes bilir. Fakat objektif gözlem, kişisel sorunların gerçekleşmesini, iktisadî kalkınmanın sağladığını açıkca ortaya koyar. İktisadî olaylar tamamen ortaya serilmedikçe, sosyal bir düzen içinde ele alınan çözüm yolları ya tıkanır, veya ileri sürülür sürülmez yok olurlar.

İktisat ilmi kendi içinde de bir takım devreler gösterir. Yüzyılım b aşındanberi, her 10 veya 15 yılda bir, genel koşulların ortaya çıkardığı, yahut harekete geçirdiği, çok büyük sorunlara bağlanmıştır bu ilim.

1914'de dünyayı sarsan karışıklıkların arkasından enflasyon meselesi dikkati çekti. Bir çok yazarlar, sayısız para teorileri ortaya atılırsa da enflasyon olayı önlenemedi. Enflasyon tehlikesi daima başgösterdi ve enflasyonist incelemeler eksik ve nisbî kaldı.

Keynes ile, iktisadî düşüncenin yönü, işsizlik, istihdam, yatırım etüdüne döndü. Teorik analizin yolu üstünde bir dönemeç gibi beliren keynesyen, neo-keynesyen ve post - keynesyen çözümlerinin de modası geçti. Keynes'in çok az sözü ediliyor bugün.

Ancak ulusların millî gelirlerinde bir çeşit durgunluk ve "Tiers - monde" (üçüncü dünya — ki tartışılabilir bir deyimdir)'un göz alıcı varlığının ortaya çıkmasıdır ki, iktisatçının, özellikle kalkınma ve iktisadî gelişme sorunlarıyla ilgilenmesine yol açtı.

Acaba bugünkü sorunlar için kesin çözümler bulunacağı, yahut bu sorunların da öbürleri gibi çözümsüz kalacakları söylenebilir mi? 10 yıl veya daha az bir zaman içinde, bugün için yeni olan bu alan da bırakılıp, tamamen yeni bir iktisat, uzay iktisadî söz konusu olabilir mi?

Bu soruları cevaplandırmak güç. Fakat kesin olarak söyleyebiliriz ki, bu umut kırıcı dönemlerin kaynağı, bize göre, "ilmimizde" kullanılması gereken optimal metodun alanı üzerindeki derin anlaşmazlıktır.

Gerçekten, dış görünüşün aksine, iktisadî metodoloji sabit değildir. Bazı bakımlardan iyi bir özelliktir bu. Şunu iyice belirtelim ki, bu ikinci yarım yüzyılda, iktisadî düşüncede bünyesel ve biçimsel bir değişikliğe tanık oluyoruz. 1962 yılında biz, atalarımızın, fizik ilminde, Lavoisier

devrinde olduğu gibiyiz. Başka deyişle, hepimiz, nitelikden niceliğe geçişi gözlüyoruz sosyal bilimlerde.

Fakat, iktisadî olayların aşırı karmaşıklığı ve iktisat ilminin sınırsızlığı nedenleriyle, fizikdeki gibi hızlı olmuyor bu geçiş ve olamayacak da...

Bugün, hemen bütün iktisatçılar, istatistik, matematik, muhasebe gibi nicesel yöntemlerin gerekli üstünlüğünü kabul ediyorlar. Değersiz bir edebiyatın kaybolması ile sağlanacak faydayı görüyorlar. Sosyal bilimlerin eğitiminin, genel olarak, bu bilimsel sınırların dışına çekilmesi gerektiğine inanıyorlar.

İktisatçı ile demograf ve sosyolog arasındaki doğal birlik üstünde biraz düşünülürse, enflasyonun neden çözümsüz kaldığı anlaşılır: demografik baskıların, hayat tarzındaki değişikliklerin, talebi hangi sürece göre kristalize edip, ölçüsüzce şişirdiklerinin araştırılması bilinemedi.

İktisatçı ile teknisyen, mühendis, tarım uzmanı arasındaki bağılılık da, keynesyen teorilerin demode oluşunun nedenine götürecektir bizi.

Son olarak, iktisatçı ile istatistikçi, matematikçi arasındaki sıkı anlaşmanın mantığına varılırsa, gelişme siyasetinin bünyesine en uygun kaynaklar ortaya çıkar; az gelişmenin nedenlerini, daha doğrusu aynı ulus içinde farklı gelişmeleri, veya türlü dünya uluslarının farklı gelişme nedenlerini açığa çıkarabilecek en uygun araçlar elde edilir.

DERSİMİZİN PLANI

Giriş

İktisadî gelişme kavramı ve başlıca sorunlar

Bölüm I

Az Gelişmişliğin başlıca özellikleri

Bölüm II

Plânlama

Genel Sonuç

(Teorik inceleme - Kurumsal mekanizma - Teknik, istatistik ve ekonometrik araştırmalar - Modellerin incelenmesi - Türk ekonomisine uygulama)

GİRİŞ

Gelişme, üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Bu kavramla ilgili başlıca deyimleri bilirsiniz : az gelişmiş ülkeler, iktisaden az gelişmiş ülkeler, gelişmekte geri bırakılmış ülkeler, hızla gelişmekte olan ülkeler, gibi... Bu deyimler 1939 - 1944 İkinci Dünya Savaşından bir kaç yıl sonra ortaya atıldı.

Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinin sömürgeleri olan toplumların siyasî hak istekleri, aynı zamanda biraz acele ve beceriksizce “Üçüncü Dünya” diye nitelendirilen türlü ülkelerin siyasî ağırlığı, zengin ve kuvvetli kabul edilen devletlerin (almanca “reich” kelimesi bu iki kavramı da içine alır), az gelişmiş ülkelerin ihtiyaçlarının bilincine varmalarını sağladı.

İhtiyaç ve zorunlulukları farkediş 1955 yılına rastlar (ünlü Bandoeng konferansı). Afrika ülkelerinin bir takım siyasî haklara sahip oluşları ve bağımsız fakat iktisaden zayıf ulusların âni olarak artan ihtiyaçlarını hissediş —ki bu da sadece iktisadî yönden— tamamen yeni bir şeydir; ancak on yıllık bir devreyi kapsar.

Gelişme ne demektir? Collège de France’ın, Tatbiki İktisat Enstitüsü Direktörü François Perroux’unun tanımına göre : “Gelişme, bir toplumun reel mecmu hasılasının devamlı ve kümülâtif bir tarzda artışıını sağlayan, zihnî ve sosyal değişikliklerin dürtücü bileşimine denir”.

Batı ve Kuzey Avrupa, Kuzey Amerika ülkeleri bile farklı gelişmiş ülkelerdir. Kalkınma potansiyelleri farklı, gelişme seviyeleri değişiktir.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtının yetkili kurumlarınca “yeter derecede gelişmemiş” olarak nitelendirilen ekonomiler, limit yahut aşırı bir durumu temsil ederler.

Fakat, tarafsız gözlemci için, yürürlükteki iktisadî sistem ne olursa olsun (serbest piyasa, plânlı ekonomi, yahut plân ve piyasası ile karma ekonomi), yeter derecede gelişmemiş ekonomide, toplam reel hasılanın devamlı ve kümülâtif artışı frenlenmiş, hattâ gözlenen toplumların sosyal ve zihnî sayısız nitelikleri tamamen bloke edilmiştir.

İktisaden zayıf toplumların kapalı yahut açık rızaları ile, bu niteliklerde meydana gelen değişiklikler yeni randımanlara yol açabilir ve aynı zamanda giderlerin rasyonel dağılımını sağlayabilir.

Demek ki, kuvvetini sosyal bünye ve sosyolojik emperatiflerden alan gelişme ekonomisi ile, mekanizması — bize göre— üretim tekniği koşul-

larındaki âni yahut kerteli (progressif) düzelmeye dayanan büyüme ekonomisi arasında esaslı fark vardır.

İktisadî olayların tarihî gelişimini incelediğimizde, gelişme safhalarına geçmeden bile, bir iktisadî bölge veya ülkede, hasılanın birey başına yahut toplam olarak arttığını görebiliriz.

Gelişme kavramının söz konusu özellikleri yardımıyla, gelişmeye en uygun faaliyetler ortaya çıkarılabilir ve böylece, başlangıçta zihnî ve sosyal değişikliklerin gerekliliği üzerinde durarak ileri sürdüğümüz “dür-tücü bileşim” kavramı da doğrulanmış olur.

Doğrulamayı daha sağlamlaştırmak için, gelişme kavramını daha yakından, üç yönden, daha doğrusu üç açıdan inceleyeceğiz. “Descriptif” açı, az gelişme ve gelişme kavramlarını karşılaştırmaya ve bunların ortak sınırlarının izlerini aramaya yarayacak. Extra yahut supra - ekonomik açı, kurumsal düzendeki değişikliklerin prosesünü aydınlatacak ve ancak teorik ve iktisadî açıdan baktığımızda, gelişme kutuplarının belirtilmesi, kalınma olayının yayılış alanına girilmesi mümkün olacaktır.

Az gelişme ve gelişme kavramları :

İstatistikî gözlemin, bir yandan yeteri kadar gelişmemiş ekonomileri, öte yandan gelişmiş ekonomileri sınıflandırabildiğini kabul edersek, yeter derecede gelişmemiş bir ekonominin başlıca üç özelliğini gözönünde bulundurabiliriz :

- 1) Gelişmekte olan bir ekonomi mafsalsız bir ekonomidir,
- 2) Gelişmekte olan bir ekonomi bağımlı bir ekonomidir,
- 3) Gelişmekte olan bir ekonomi “minimise” bir ekonomidir.

1) Mafsalsız ekonomi : Söz konusu ekonomide gerek fiat, gerek mal veya para akımı, gerekse bilgi edinme faaliyetleri yeknesak bir seviyede değildir. Yeknesak bir sistem yoktur. Modern sektörle, modası geçmiş eski sektörün birlikte süregeldikleri düalist ekonomi dikkati çeker. İktisadî enfastrüktür açık verir. Ulaşım yetersiz yahut eski tarzda-dır. İnsanlar farklıdır. Türlü din ve ırkta insanlar vardır. Köyden şehire doğru hayat tarzları çok değişiktir. Tekdüze olmayışın etkisi, ülkenin her hangi bir noktasında girişilen iktisadî faaliyetin frenlenmesiyle ortaya çıkar. Örneğin, bir ek yatırım, bütün ülkeye akıcı bir biçimde yayılmaz; yahut gelişme için zararlı dengesizlikler doğurur. Demek ki, yeter derecede gelişmemiş bir ekonominin özelliği, iktisadî gelişme adacıkları ile iktisaden durgun bölgelerin bir arada gözükmesidir.

2) Bağımlı ekonomi : Francois Ferroux'un deyimiyle, yeter derecede gelişmemiş bütün ekonomilerde,

- a) Tarımsal bünyeli, kapitalist öncesi veya benzeri bir sektörle,
- b) Kapitalist bir sektör

vardır. Kapitalist sektör ise, dış ticaretle uğraşan, modern işletmeleriyle gelişmiş ekonomilerin yankısından başka bir şey olmayan yabancı sanayi kapitalizmi ile ticarî ve spekülâtör yerli kapitalizme ayrılır.

Siyasî bakımdan yabancı bir kuvvete bağı olan her ekonomi, bağımsızlığa kavuşma devresinde, hatta siyasî bağımsızlığını elde ettikten sonra, o kuvvete iktisaden bağı kalmakta devam eder. Örneğin, ticarî kudretinin, iktisadî kuvvet ve faaliyetlerinin etkisiyle Fransa, bağımsızlıklarını verdiği Afrika ülkelerine, isteyerek veya istemiyerek, kendi kararlarını empoze eder.

Bir ülke için doğru olan, bir firma yahut malî bir grup için de doğrudur. Hâkim ülke veya firmanın gayreti, belirli yerlere veya faaliyetlere uygulanır. Ulusun iç dayanışmasının, bunu çabucak dağıtmasına veya tasfiyesine fırsat verilmez.

3) "Minimisé" ekonomi : Az gelişmiş ülkelerin vardıkları sonuçlar bazan gerçeği örten sonuçlardır. Asgarî hayat seviyesine bile varılmamıştır bu ülkelerde. Normal fizikî, entellektüel ve ahlâkî hayatın unsurlarını sağlayan maliyetler karşılanmaktan çok uzaktır. Görünüşte işsizlik yoksa bile, işgücü kaynaklarının tümünden yararlanılmaz. Özel, kamusal ve toplumsal muhasebeler yanlış düzenlendikleri gibi hayat seviyesinin yetersizliğini ifadeden yoksundurlar.

Aslında bu özelliklerin birbirine bağı olduğunu farkedebilirsiniz. Çünkü, bağımlılık, dengesizlik ve hayat seviyelerinin yetersizliğini daha şiddetlendirir. Fakat, bu mafsalsızlık ve yetersizlik, hâkim birimin karşısına, yenmek zorunda kalacağı bir takım güçlükler çıkarırlar.

Teorik bakımdan, bağımlılık, mafsalsızlık ve yetersizlik gibi bu üç grup olayı ve ihtiva ettikleri elverişli veya elverişsiz ilişkileri incelemek ilginç olacaktır. Ancak, böyle sistematik bir incelemeye zamanımız yok. Üstelik, istatistikî araç ve veriler de, genellikle çok tesadüfî ve çok ampirik. Örneğin, beş yıllık bir süre için, teorik bir açıklamaya kalkışmayı mümkün kılmazlar.

Modern ve çağdaş okulların bize devrettikleri bilgiler karşısında, sadece, aralarından bir kaç örnek vereceğimiz ve hepimizin bildiği den-

geli gelişme modellerine başvuracağız. Genel bilgi vermek üzere söz konusu edeceğimiz ve yazarlarımızın adlarını vermeyeceğimiz bu modellerin temel bünyesi, toplam tasarrufla toplam yatırım arasındaki eşitliğe dayanır. Demek ki bu modeller, iki kimsenin, iki iktisadî aktörün (tasarruf ve yatırım yapan kişiler) kararlarını yansıtır. Devletle emekçinin kararlarını geçiştirir (özellikle anglo-sakson modellerinin çoğu için bu durum söz konusudur).

Modellerin aslına sadık kalmak üzere, bunları bir takım değişken ve güçlüklerden sıyrıp aşağıdaki denklem sistemi ile şematize edebiliriz :

$$\begin{array}{l}
 1) \quad E_{to} = e (R_{to}) \quad e < 1 \\
 2) \quad I_{to} = C (R_{t1} - R_{to}) \quad C > 1 \\
 3) \quad e (R_{to}) = C (R_{t1} - R_{to}) \\
 4) \quad \frac{e}{C} = \frac{R_{t1} - R_{to}}{R_{to}} = \frac{R_{t1}}{R_{to}} - 1
 \end{array}$$

E = toplam tasarruf e = tasarruf haddi R = toplam gelir
 C = sermaye katsayısı I = toplam yatırım

Sistemin zayıflığını bilmekle beraber, kolaylık olsun diye şimdilik kabul edeceğiz. (to) devresindeki toplam tasarruf (to) daki toplam gelir seviyesinin bir fonksiyonudur. Uyarılmış yatırım (to) da, $(t1)$ ve (to) arasında oluşan gelirin artış haddinin fonksiyonudur. Üçüncü denklem, denge şartını ortaya koyarak dördüncü denklemi veriyor. Bu sonuncu, dengeli büyüme haddinin, tasarruf haddinin (e) sermaye katsayısına (C) oranının bir fonksiyonu olduğunu gösteriyor. Bu sisteme, otonom (gelir artışından bağımsız) yatırımı katarsak esaslı bir değişiklik olmaz.

Basit modeli şöyle yorumlayabiliriz : toplam gelirden, örneğin %3 dengeli artış hızı istiyorsak, tasarruf haddi %12, sermaye katsayısı %4 olmalı.

Ancak böyle teorik bir mekanizmanın, gelişmekte olan ekonomilerin tatmin edemeyecekleri bir takım varsayımları içine alacağı bellidir :

- a) Toplam değerlere ait istatistikler (millî gelir, tasarruf, yatırım, millî geliri hesaplama kademesinin belirlenmesi)¹,
- b) Tasarruf ve yatırım haddinin bütün nüfus için söz konusu olması,
- c) Emredici plânın zorlaması veya liberal iktisadî mekanizmanın oyunu ile gerçekleşen tasarruf-yatırım eşitliği.

Anketler, bunların tüm eksikliklerini ortaya çıkarmadıkça ve yararlı bilgi ve haberler ulusal topluluk üyelerine ulaştırılmadıkça, bu koşullar bir araya gelmez ve gelemezler.

Ya emredici plân bireyleri zorla tasarrufçu, yatırımcı, emekçi ve yaratıcı yapar; yahut, bireylere iktisadî bilinç verme umuduna dayanan yol gösterici plân, onları yatırımcı, tasarrufçu, emekçi ve yaratıcı bireylere dönüştürür.

Bu şematik model, modern bir ekonomide etkisizdir. Az gelişmiş bir ekonomide ise sadece zıt bilgiler verir bize.

Aynı şekilde, Leontief'in klasik ve ideal modeli de bizi yanlış yola götürebilir. Leontief'in, bugün için artık klasikleşmiş öğretisinden yararlanarak, söz konusu model bir input-output tablosu biçiminde gösterilebilir. Genellikle Leontief tablosunun, ekonomiyi, üretimi maksimuma çıkarma şartlarının ifadesi halinde belirlendiği kabul edilir. Esasen, üretimi en yüksek seviyeye çıkarmanın optimumu ifade etmediği bellidir. Burada, tablonun herkesçe bilinen temel yapısının, sadece ana hatları hatırlatılacak.

Aşağıdan yukarıya doğru, sütunlarda, ürünün sektör dışı alımlar ve sektörün eklediği değerle nasıl oluştuğu okunur.

Tarım ürünü = Tarımın eklediği değer + sanayi ve hizmetlerden girdiler

1) Az gelişmiş bir ulusun gelirini hesaplamadaki aşırı güçlük. Bazı Fransız değerlemelerinde —özellikle toplam yatırım— görülen kabataslak, şişirilmiş sayılar. Gerek üretim, gerek tüketim devresinde, tarım istatistiklerinin ampirik oluşu. Genellikle bütün Avrupa ülkelerinde, tarım istatistiklerinin yetersizliği. Üretim kadar tüketim bakımından da değerli verilere sahip A. B. D. ve Rusya istisnai örneklerdir. İkel faaliyetlerle ilgili istatistiklerin yetersizliğinin başlıca nedenleri, bir yandan tarımsal işletme biçimi, öte yandan, bütün kapitalist ekonomilerde, üreticinin fonksiyonunun ağır basmasıdır (tek istisna A. B. D.).

Sağdan sola doğru, satırlarda, ürünün gayrisafî yatırım, nihai tüketim talebi ve diğer sektörlerin kullandığı ara mallar arasında nasıl dağıldığı okunur.

Tarım ürünü = Brüt yatırım + tüketiciye satış + sanayi için ara mal satışı.

Bu modelden kesin yararlanma koşulları nelerdir? Bunları aşağıda özetleyelim :

a) Tabloyu doldurabilmek için gerekli istatistik ve bilgiler.

b) Maksimizasyon katsayısını biliyoruz. "A" ülkesinin modeli, geriye kalan dünya ülkelerinin veya başka bir "B" ülkesinin modeli ile bir araya gelirse, çifte maksimizasyon katsayısı elde edilir.

c) Belli amaca ulaşmak veya hiç olmazsa yaklaşmak için mantıklı düzenlerden yararlanabiliriz.

d) Bu türlü sunulan hesaplarda, kaçınılmaz hatalar kolaylıkla ortaya çıkılarak düzeltilir.

Çıktı Girdi	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tüketim	g.s. yatırım	Toplam	Toplam ürün
Tarım	0	30	0	65	5	70	100
Sanayi	20	0	20	40	20	60	100
Hizmetler	30	30	0	35	5	40	100
Eklenen değer	50	40	80	—	—	170	—
Toplam ürün	100	100	100	—	—	—	—

Meselenin, incelemekte olduğumuz teknik ve hesap yönü, mesele- nin temeli olan sosyal ve beşeri yönünü, hiç bir zaman gözden uzaklaş- tırmamalıdır. Bir plân yapılırken, plânın hazırlanması için gerekli me- todları derinlemesine bilen ve plânı kavrayan adamlar gereklidir. Dolayı- siyle, bir plânın oluşumunu tesadüfi kılan ve bütün plânlama tekniği için geçerli olan bir şey varsa, o da, bir ülkeden diğerine çok değişen işgücünü yansıtabilecek istatistiklerle işe girişmedeki büyük güçluktur.

Leontief'in modelinde, ilk bakışta sağlam gibi gözükürse de, insanı yarıltan, sosyoloğu şaşkırtan biçimsel bir kuvvet vardır. Ancak, bütün ampirik faaliyet formüllerinde, teorik ve global bir yapının verebileceği her şey hakkında, zararı büyük bir bilgisizlik bulunur.

İktisadî düşünce, iki işlem arasında yer almalıdır : teknik model yapımı ve salt ampirik çözüm. İki sonuç doğar bu iktisadî düşünceden :

- 1) Kurumsal değişimin iktisadî etkinliğini göstermek,
- 2) Francois Perroux'nun deyimi ile, "gelişme kutupları" ile bunların etkinlik alanları arasındaki ilişkilerin incelenmesine imkân vermek.

Her iki sonucu, iktisadî teori açısından ele alarak ve yaşanmış, somut iki örneğe başvurarak, sırasıyla inceleyeceğiz.

Kurumsal değişim ve iktisadî gelişme :

İktisadî faaliyetin oluştuğu çerçeveler ve üretim olayı, gerek katıksız Marksist, gerek klasik veya neoklasikler tarafından, değiştirilmiş (deforme) bir açıdan incelenmişlerdir. Marksistler, kapitalist ekonominin, gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkelerde başarısızlığa uğrayacağı, kendi kendini yıkacağı kanısındadırlar. İnciciler ise, iktisadî sistemi oluşturan sosyal ve hukukî kuralların tartışılmıyacağını söylerler.

Marksistler iddialarında kısmen haklıdırlar, ama farklı nedenlerle. Gerçekten, bütün dünyada (ABD'de bile), kapitalist bünye, kapitalist kurumlar çürümektedir. Sebep olarak türlü düşünceler ileri sürülebilir. Bize göre, çürümenin nedeni demografiktir. Kapitalist bir sistemde, iktisadî oyun mekanizması, nüfusun artan tazyiği karşısında bozulur, kendi kendini yıkar. Marksistler, duruma cevap olarak, fiat serbestisi olan bir ekonomi, yani piyasa ekonomisi yerine, emredici, plânlı bir ekonominin, yani piyasasız bir ekonominin getirilmesini ileri sürerler. Bu sistematik bir cevaptır. Bilimsel değeri yoktur. Rusya'da bile, bugün, piyasasız bir ekonomi olduğu ileri sürülemez.

Bize göre, klasik ve neoklasikler de, kapitalist ekonomiyi dayanıklı ve sürekli sanmakla, çok büyük hataya düştüler. Farkında olmadan, Euclide geometrisinin temelini başlıca aksiyom olarak kabul eden klasik matematikçiler gibi davrandılar. Sonunculara göre, bir noktadan diğerine giden en kısa yol doğru idi. Başka yollar olabileceğini düşünmediler. Başka deyişle; bunlar muhakemelerini üç buutlu uzayda yaptılar. Einstein, dördüncü buut olan zamandan söz ederek ve bilimsel incelemelere son derece zengin görelilik (izafilik) düşüncesini sokarak, klasik matematikçilerin alışılmış kavramlarında bir devrim yaratmış oldu.

Lobatchewski, Riemann gibi matematikçiler, Euclide'yen kavramların göreliliğini denetlemekle, Euclide'yen olmayan geometri sistemleri

kurmuş oldular. Klasik ve modern matematik yapıtları, Bourbaki matematikçiler grubunun (1960 matematiği) şiddetli zorlaması ile, bugün modern matematiğin temeli olan cümle teorileri ile tamamlandılar.

Bu düşünceyi iktisat alanına uyguladığımızda, klasik ve neoklasik iktisatçılar ve sayısız modern yazarların, para ekonomisi sisteminin çerçevesinden çıkmıyarak, maksimum çıkar veya kazanç peşinde koşmanın, kişisel çıkarın aksiyom veya postülâları üzerine kurulmuş, Euclide'yen ekonomi sistemlerini incelediklerini görürüz. Euclide'yen olmayan bir ekonominin var olabileceğini, para ekonomisinin dışında kalarak, maksimum kazanç peşinde koşmaktan başka amaçlara dayanılabileceğini göremediler. O kadar ki, marksist hatta sosyalistlerin hayalindeki parasız ekonomiyi, iktisadî bir saçmalık olarak kabul ettiler.

Bu tip tartışmada çok ileri gidilebilir. Biz burada, sadece, iktisadî sistemlerin göreliliği üzerine dikkati çekmek istiyoruz.

Görelilik kavramı, bir kaç yıldanberi, otomasyon, atom enerjisi gibi köldü yeniliklerin ortaya çıkmalarıyla daha sağlamlaştı. Bilinçli ve ras-yonel iktisadî eylemin, bireysel, toplumsal ve irrasyonel davranışlara sık sık yer verdiği çağdaş ekonomi dünyasının gözlemi ile iyice güçlendi. Söz konusu evrende, iktisat insanı, çokluk kumar oynayan insan oldu. İktisadî eylem, firma kararı, bazan kumar ve "müşterek bahis" durumuna geldi.

Genel olarak insanlar ve toplumlar, iktisadî düşüncedeki bu tür yenilik ve yavaş değişimler içinde, kendilerine, sınırsız bir gelişme alanı buldular. Bu genellemeye, bilimlerin objektif öğretilerini dikkatle dinlemekle beraber, iktisadî hürriyetlerini korumaya kararlı insanlar gibi, otoriter sosyalist bir plânlama içinde oyun oynayan, bahse tutuşan insanlar ve toplumlar da girerler.

Şurası iyice anlaşılın ki, biz burada, batılılara özgü yol gösterici plânlama ile, komünist uluslarca yeğlenen emredici plânlama arasında paralellik kurmak istemiyoruz. Böyle bir işe girişmenin anlamı da yok. Çünkü, tarihî verilere dayandığımızda, yeni toplumlar için, bugün, ancak yeni anlayışların, yeni ekonomilerin söz konusu olabileceğini görürüz.

Gerek liberal, gerek sosyal her iki ideoloji de, bugün aynı zorunlukla bağımlıdır. Başlıca iktisadî fonksiyonları değişken beşerî kurumlar yüklenmişlerdir. Üretimi, millî geliri artırma, maliyetleri düşürme, ürünün optimal bölünüşünü sağlama, işgücü ve teknik randıman seviyesini yükselterek, materyel ve beşerî masrafları düşürerek, maksimum ürün sağla-

ma gibi fonksiyonlar, herkesin dikkatini üzerlerine toplamışlardır. Türkü, fransız, rusu hepsi aynı zorunluklarla karşı karşıyadırlar. Karar, işlem ve davranışlarının dışında kalamaz bu zorunluklar.

Bu temel iktisadî açıya biraz daha yakından göz atalım : Klasik yahut neoklasik "Euclide" ekonomisinde, iktisadî eylemi harekete geçiren maddî çıkardır. Euclide'yen olmayan bir ekonomide, iktisadî eylemi kıskırtan, siyasî iktidar özlemi veya plân etkisiyle sağlanan taziyik, diğer-gâm mobillerdir.

Bir yanda ferdî mülkiyet, serbest teşebbüs, özel inisyatif, öte yanda kamu mülkiyeti, plân, merkezi plânlama otoritesinin kararları ile düzenleme gibi aceleci bir sınıflama, iktisadî gerçeğe tümüyle uygun düşmez. Bunu anlamak için, çağdaş iktisadî yaşantıyı gözlemek yeter.

Gerçekten, yüzyılımızın en ilginç olaylarından sanayileşmeyi incelediğimizde, somut, karmaşık durumlarda oluştuğunu ve bu kurumların az çok ampirik ve az çok tesadüfî araştırmaların sonucu olduklarını görürüz. Bu kurumlar doktrinlere bağlanamazlar. Zeki ve atak müteşebbis, kapitalist, kooperatif veya sosyalist, şu veya bu kurumun, dogmatik ve doktrinci yeğlemelerinden kendini kurtarır.

Kurumlardaki istemli değişimler, bünye ve iktisadî kalkınma oranlarındaki değişimleri de peşlerinden getirirler. Örneğin : alman işgalinden sonra, sarsılan düzeni yeniden kurma, iktisadî yapıyı yenileme ve ulusal dayanışma amacıyla, sanayileşmeyi harekete geçiren, yol gösterici 1947 fransız plânı; 1928 den beri yapılan sovyet plânları. Bu sonuçular, düşme tehlikesi gösteren kalkınma oranını, hayat seviyesini yükseltmek için sanayileşme isteği ile, milliyetçi hislerden yararlanarak yükselttiler. Katı bir doktrinciliğe kapılmadan hazırlandı bu plânlar. Fransız plânını ise Monnet gibi bir kapitalist yaptı.

Diğer bir çok durumlarda olduğu gibi, bu iki örnekde de, karmaşık ve kararsız bileşimli, kısmî ve göreceli ideolojiler söz konusudur. İtiş yahut gelişme devrelerinin başlangıcında rastlanan basit ve tamamlayıcı tek bir ideoloji söz konusu değildir. Esasen, gelişme devrelerini, global hasıladaki artış oranının belirme veya hızlanması ile nitelenen büyüme devrelerinden, kesin olarak ayırmalıdır. Büyüme devrelerinin, gelişme devrelerine nasıl bağlandığını görebilmek için, iktisatçının bunları birbirinden ayırması şarttır. İktisatçı, gelişme devrelerini de bizzat analizden geçirip usa vuracaktır. Usa vurma, gerek Batı Avrupa, gerek Doğu Avrupa ve Doğu ülkelerince ortak bir ilkeye dayanır. İktisadî terimlerle

tanımlayacak olursak, tek kollektif iş kullanılışı bütün insanlar için yararlı olabilecek malların yok edilmesini engellemektir. Başka deyişle, siyasi yeri olmayan tek bir ideoloji vardır : tam çalışma. Herbirimize bilimsel olarak gerekli maddî koşulları sağlamak üzere, bütün maddî ve beşeri kaynaklar arasından, tam çalışma, dünya ölçüsünde elde edilmedir.

Bu iktisadî ideolojinin mutlaklığı, kendine özgü oluşu iyi anlaşılırsa, ulusal mevkilerin, partizan eylemlerin, sosyal sınıfların göreliliği de anlaşılabilir.

Bize göre, sunduğumuz bu teklif, iktisat biliminin genel bir modeli ve postülasıdır. Ancak ve yalnız buradan hareket ettiğimizde, her tarihî durumda meydana getirilecek somut eserleri, mantıkî bir çerçeve içinde belirleyebiliriz.

Bu tip bir teklif, tümüyle, daha önce Euclid'e'yan olan ve olmayan ekonomi dediğimiz şeye bağlanıyor. Bu demektir ki, teklif, saklı amacı bir siyasi rejim veya siyasi partiyi başarıya ulaştırmak olan, ampirik siyasete karşı gelir. Siyasi rejim-veya parti, yalnız beşeri değil, çok kere tabii ilimlerin öğretisine de kayıtsız kalmak ister. Teklif ise, gerek iktisadî çıkarı, gerek bir ülkede gerçekleştirilebilen somut deneyleri, gerekse ihtisaslaşmış beşerî ilimlerin öğretilerini, aynı zorunluklar altında bırakır. Önceden belirlenen bu zorunlukları, yakından izlediğimiz bir örnek ile açıklamaya çalışacağız. Örnek, bir kaç yıl önce görevli olarak bulunduğumuz Afrika ülkelerinin gözleminden elde edilmiştir.

Fransa ile, özellikle Fas, Tunus, Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkeleri ve siyah Afrika ülkeleri arasında geçen, ciddi ve kanlı uyuşmazlıkları hepimiz bilirsiniz. Bir an için, Fransa ile fransızcanın konuşulduğu Afrika cumhuriyetleri arasındaki çağdaş ilişkiyi, dünya ekonomisi içinde inceleyelim. Bir kaç yıldan beri süregelen somut durum, acaba nasıl adlandırılacaktır? Bu durum, sürekli bağımsızlık krizinin iktisadî bir ifadesi olarak tanımlanabilir. Şüphesiz, krizin iç ve dış görünümünü ayırtmak yerinde olur. Ancak iktisatçı gözünde bu üstünkörü bir ayırımıdır. Başka deyişle, her Afrika cumhuriyetindeki gruplaşma, dünyanın gerisinden ayrı olarak, tek başına ele alınmaz. Çeşitli bölge ve çok farklı ırkların, millet halinde oluşmak üzere, aynı bütün içinde toplanması (Gine, Senegal, Kongo, Cezayir, vb.), Fransa ile diğer dünya ülkeleri arasındaki mübadele statüsündeki değişikliklerden ayrı düşünülemez. Bu ülkelerin ulus olarak oluşması iktisadî gelişmenin sonucudur. Görüldüğü gibi, kollektif eser yavaş yavaş oluşur : Örneğin, Cezayir halkı, git

gide, ülkesinin kaynaklarının, sınırlarının bilincine varmıştır. Öte yandan Fransa, gitgide, eski sömürgelerinden ve bağımsızlık tanıdığı ülkelere bağımsızlık şartı olarak ileri sürdüğü kayıtlardan vazgeçmiştir.

Cezayir gibi yeni bir ulus, derhal gerçek bir pazara sahip olamaz. Otonom iktisadî bir plândan çok, eski vasisinin direktiflerine uygun bir plân hazırlar. Yalnız Cezayir değil, bağımsızlığa kavuşan bütün uluslar, bir takım yeni sorunlarla karşılaşır. Bağımsızlığa kavuşan ülkenin kamu giderleri artar, üretimi azalır. Siyasî entegrasyonla birlikte iktisadî potansiyel düşer. Üstelik, Cezayirin dış mübadele bünyesi, bugünden yarına çabucak değişemez. Dış yatırımlar azalır. Bağımsızlıktan önce azalan dış ve iç dengesizlikler hızla artar ve ağırlaşır.

Burada bir noktaya daha dikkatinizi çekelim. Yeni Afrika ulusları bütün ulusların sadece sınırlı bir egemenliğe sahip olabilecekleri bir zamanda doğdular. Örneğin Cezayir, Fransa'nın, tam Batı Avrupanın bir parçası olacağı zamanda bir ulus oldu. XIX uncu yüzyılım ülkesel egemen ulus şeması, Cezayir gerçeği ile yer değiştirmiş oldu ki, aslında bu, Cezayir gerçeğine uygun bir şema değildi. Genç ve tecrübesiz bir milliyetçiliğin kaçınılmaz hatalarının çoğalması (yakın zamandaki Senegal krizi), ulusal bir ekonomi gerçekleşmeden ortaya çıkan siyasî milliyetçiliğin hataları, bu yüzdendir. Bununla beraber, ulusal kuvvet, gelişme gücü yitirilmemiştir. Ancak, tam anlamıyla elde edilemeyeceği için, anlaşma yolu ile elde edilen dış vasıtalara dayanmaktadır.

Oluş devresindeki Afrika ulusu, gizli işgücünü geniş ölçüde seferber etme olanağına sahiptir. Fakat, derhal bir takım kavgalar içinde çırpınmağa başlar : zengin ve fakir, batı ve doğu modeli veya direktifleri arasındaki uyumsuzluklar gibi. Öyle ki, gelişmenin kösteklenme tehlikesi de gitgide artar.

Muhakemenin bu kesin noktasında, kümülatif ve sürekli kalkınmanın başlıca koşulunu ve varılması gerekli hedefleri belirlemek üzere, rasyonel gelişme ekonomisi akla geliyor. Hâkim şart, ulusal birlik hissinin çabuk uyandırılmasıdır. Yeni Afrika cumhuriyetlerinin, tez elden gerçekleştirmeleri gereken şeyler şu şekilde sıralanabilir :

- a) Bir siyasî çevre,
- b) Bir temel eğitim : herkese en azından ilk öğretim,
- c) Her türde ve her kademedede, eğitim koşullarının acele hazırlanması.

Az gelişmişlik durumu, tüm gizli beşerî kaynakların tam çalışma çaresini eğitimde görmeyi zorunlu kılıyor. Bu karmaşık eğitim, ancak modern teknik araçlarla eğitimle birleşirse tamamen etkili olur.

Böylece, kümülatif zihni gelişmenin ilk unsuru olan sistem seviyesinin, gerçekleşen durumla, istenen durum arasındaki gerilim, hareket ve zaman ve eserin itişiyile nasıl yükselebileceği anlaşılıyor.

Şüphesiz, doğru uygulanan bir metod, gelişme güçleri zayıflamış eski ülkelerde de değer taşıyacaktır.

Bize göre, uyandırılan beşerî ortamda, varılması gereken başlıca iki hedef şunlardır :

- 1) Çalışma ve yaratma eğilimlerini artırmak,
- 2) Gelişmenin dış dengesizliğini kontrol etmek.

Bu iki alanda sağlanabilecek sonuçlar kültürel gelişmeye sıçrarlar.

Kanımızca, yoğaltım harcamaları, para birikimi, nakdî yatırım eğilimleri, batılı çevrelere özgü gerçeklerdir. Bunlar, az gelişmiş bir ekonominin tümü için, çalışma ve yaratma eğilimlerinden daha az önemlidirler.

Yukarıda sayılan başlıca eğilimler, üretim birimlerinin karmaşık cümleleri içinde oluşurlar : küçük sanatta ilgili atölyeler, kooperatif işletmeler, kamu işletmeleri, batıya özgü teşebbüsler... Bunların gerçekten yaratıcı olmaları için, nakdî itici kuvvetlere kıyasla, çalışma ve yaratma güçlerinin hâkim olması ve yeni devlete, iller, kasabalar, bölgeler arası kollektif rekabetin aşılması gerekir.

Dış dengesizliğin kontrolü ise, ulusal bütüne, bir çok uluslardan oluşan bütünlük içinde gelişme ortamı sağlamakla olabilir. Söz konusu bütünlükler veya cümleler, bizzat kendileri de, Avrupa ve dünya ulusları birlikleriyle temasda bulunan iktisadî topluluklar, iktisadî birlikler, para tedavül bölgeleridir. Örneğin, Afrika cumhuriyetlerine tanınan, fransız frangını dolara ve sterlinge çevirebilme imkânı. Bu imkânla birlikte, Fransa'ya olan açıkların kapatılması için, mübadele ihtiyatı ve bir tavandan tanınması ile, dünyaya bir Afrika cümlesi açıldı. Ayrıca, birlik, alışılmış materyel ve teknik yardımlardan da mahrum bırakılmadı. Nakdî plânda girilen gayreti, Afrika bütünlüğü için kurulan gelişme bankaları da destekleyecekti.

Bu tür teorik gözlemler, gerçek bağımsızlık seviyesinin nasıl oluştuğunu göstermemize yol açacak. Söz konusu seviye, iki istatistiki oran-

la değerlenir : tarımsal yoğaltım ürünü ile tarımsal ihrac ürünü arasındaki oran; ihracata ayrılan ürün ile iç tüketim için ayrılan sanayi ürünü arasındaki oran. İstatistik bakımından ikinci oranı kurmak daha kolay ve uygundur.

Giriş bölümünde önemli bir noktaya daha işaret edelim. Zihinlerdeki gençleşme, kendisini sağlamlaştırarak demografik gençleşmeden önce olmalıdır (Sauvy). Gelişme, gelişme kutuplarının sevk ve yönetimi ile, bunların etkinlik alanlarının hakim olduğu XX inci yüzyıl ekonomisinden önce, insanın içinde oluşmalıdır.

Gelişme kutupları ve yayılış alanları :

Büyüme ve gelişme her tarafa aynı ölçüde dağılmazlar. Geri kalmış ülkeler kadar iktisaden gelişmiş ülkeler için de söz konusudur bu durum. Gelişme ve büyüme belli noktalarda kendilerini gösterirler ve bu noktalardan sürükleyici veya frenleyici etkilerle etrafa dağılılabirler. Sırf bu yüzden bazı bölgelerin gelişmeleri kösteklenebilir.

Bu basit gözlem, az gelişmiş ülkelerin enerji, ham madde gibi sanayi merkezlerini, özellikle liman niteliğinde şehir topluluklarını akla getiriyor. Büyük sanayi birimlerinde girişilen ilginç işleri hatırlatıyor. (Bak René Hoffherr'in "Fransız - Afrika İşbirliği" adlı eseri).

Gelişme kutupları kavramı, ancak bir analiz ve iktisadî politika aracı olduğu zaman anlaşılabilir. Gelişme kutbu, itici bir iktisadî birim yahut bu birimlerde oluşan bir cümledir. Basit veya karmaşık bir birim, bir işletme, bir sanayi, bir sanayiler bileşimi, ilişkide olduğu diğer birimler üzerinde, fiatlar, para akımları yahut haberleşme yolu ile, zincirleme sürükleyici etkiler doğuruyorsa, o birim iticidir. Başka bir deyişle, belli bir sosyal ve ekonomik uzayda, birimin giriştiği bütün gayretlerin toplamı pozitifse, öyle ki gerçek ve net global hasıla daha yüksek bir kalkınma oranı kaydedecek şekilde bünyeyi değiştirmişse, birim (yahut cümle) itici demektir.

İtici birimi, kendisini etkileyen karar merkezi ile karıştırmamalı. Birim, teknik ve idarî nedenlerle iticidir. Oysa karar merkezi, psikolojik yahut siyasi yönde itişlerle karşılaşmadan hareket halindedir.

Az gelişmiş ülkelerde, itici birim, kamu otoriteleriyle anlaşarak hareket eden malî ve ekonomik grupların kararlarıyla bağlıdır. Kutuplar hakkındaki kararlar, yalnız büyümeğe değil, iktisadî bölge ve toplulukla-

rın gelişmesine de hükmeder. Ödeme bilânçosu, yatırım oranı, yoğaltım ürünü ve bölgesel değişim sanayileri, bu kararlara bağlıdırlar.

İtici birim yığılma etkisi de yaratır. Herhangi bir yerde bir takım gelir ve giderlere yol açan tamamlayıcı faaliyetleri bir araya getirir. Yığılan birimler arasında ulaşım ve bağlantının gerçekleşmesi bitleştirme etkisi doğurur, arz ve talebi artırır. Yığılma ve bitleştirme etkileri yeni faaliyetlerin ortaya çıkmasına yol açarlar.

Büyüme demek, dengesizlik demektir. Gelişme demek, dengesizlik demektir. Çünkü yerleşen bir gelişme kutbu itkisadî ve sosyal bir sürü dengesizlikleri de peşinden sürükler. (Uygulama alanını genişleten modern analiz anlamında bu dengesizliklere sadece iktisadî diyebiliriz).

Yerleştirilen kutup, ek nakdî gelirleri ve ücretleri, yoğaltım mallarının bölgesel üretimini, mutlaka artırmaksızın, dağıtır. El sanatlarının yerini değiştirir ve bunları orijin birimlerden ayırırken, yeni sosyal bir çerçeve hazırlayabilir. Bir yerde ve bir branşta yatırımı, trafiği, teknik ve iktisadî yenilikleri toplarken, gelişme ve büyümeleri gecikmiş başka yerlere muhakkak avantaj sağlamaz.

Demek ki, nüfus ve ülke topluluklarının büyüme ve gelişmesi, gelişme kutuplarının etkinlik alanlarının ancak rasyonel bir şekilde düzenlenmesiyle mümkündür.

Bir sanayi veya faaliyetin büyümesinde, bir ulusun kalkınmasında rol oynayan karışık ve düzensiz gelişmeleri, düzenli bir gelişmeye dönüştüren genel çıkar organlarıdır. Bu amaca varmak için, büyük işletme veya endüstriler, kazançlarından bir kısmını yerinde yatırmalı ve teknik ve beşerî gelişmeye katılmalılar. Hızlı kalkınan ve gelişen bölgeler daha geri bölgelere yardım etmelidirler.

Sınıf kavgalarının ve ulusal savaşların rakip doktrinleri yerine, gelişme ekonomisi anlaşılmalı ve istenmiş olsaydı, yukarıda çizilen şema karşı gelişme siyasetinin temeli olurdu. Bu sonuncu ise, şu şekilde özetlenebilir :

a) Bir yandan, içeriği ve çizeceği yol Afrika cumhuriyetleri ile sıkı ve gelişen bir işbirliği içinde kararlaştırılıp harekete geçirilen, Afrika, Avrupa ve dünya gelişme kutbu şebekeleri,

b) Öte yandan, Afrika ve Avrupada ticarî trafik, nakdî değişim, yatırım, haberleşme değişimi için, aralarında özel çıkar ve ilişkiler olan ulusları bir araya getiren uluslararası pilot bölgeleri,

c) Son olarak, ulus haline gelmek üzere gelişen topluluklarda, bölgelerin (buralarda yaşayan insanların) değerlendirilmesi.

Bu oluşum ve bileşimlerin her biri, ancak, geleneksel tüccar ekonomiyi zihniyetini aşan mukabil bir gelişme olayı olarak anlaşıldığında, mümkündür. Gerçekten, her oluşum ve yukarıda şematize edilen üç fonksiyonun her bileşimi, spontane bir ekonominin kendi kendine işleyişine ve az çok rekabet bulunan piyasa mekanizmasına teslim edilemez. Bu nokta çok önemlidir.

Çağdaş büyük piyasalar, yaygın ve bölünmez sabit sermaye, temerküz ve büyük birim gerektiren modern teknikten ötürü iyi işleyemezler. Bu piyasaların işleyişinin hakemlik kurumuna bırakılması, kaçınılmaz ve gerekliliği su götürmez bir noktadır.

Şimdi, büyüme olayını inceleyecek olursak, büyümenin ulusal nitelikte olduğunu, içerik ve oranlarının birbirine uymayıp, aynı hedefe gitmediklerini görürüz. Hakem kurum veya örgüt araya girmedikçe, daima, bu uluslardan en kudretlileri, bilinç altı da olsa, kendi kalkınma siyasetlerinin sonuçlarını diğerlerine empoze ederler.

Hakemlik, genel çıkar, kolektif avantaj adına ileri sürülen bir yetkidir. Kurulan özel hakem kurumları, uyumsuzlukları anlaşmaya çevirirler.

Hakemlik kurumu, gerçekleşmesiyle, toplumların zihni bünyeleri kadar sosyal düzenlerini de değiştirmesi beklenen, sürekli ve kümülatif büyümelerin temelini sağlamlaştırmayı gözönünde tutan bir proje ile ifade edilir.

Genel girişin sonuna gelmiş bulunuyoruz. Buraya kadar, az gelişmiş ülkelerin sağladığı öğretilerin şu şekilde özetlenebileceğini göstermeye çalıştık :

Kalkınma mekanizmaları, daha doğrusu kalkınma benzeri mekanizmalar, sosyal davranış ve kurumların meyvalarıdır. Maddî dünya, piyasa mekanizması ile, ancak birbirini etkilemek üzere değiştirilebilir. Gelişme ise, ancak, karşılıklı hizmetleşme sayesinde akıllıca bir rekabeti kolaylaştırdığı ve ulusu gerekli bilinçlenmeye hazırladığı ölçüde kesindir.

Son olarak, iktisadî gelişme, ancak bilinçli bir ekonomide, plânla düzenlenmiş bir ekonomide mümkündür. Söz konusu plânın hazırlanış tekniği, sırasıyla yansıtıp hazırladığı zihni ve sosyal değişimlere uygun olmakla beraber, gözlenen toplumun sosyal itiş ve düşüncelerine de yabancı kalmamalıdır.

BÖLÜM I

AZ GELİŞMİŞLİĞİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Burada, az gelişme sorununun başlıca özelliklerinden ancak bir kaçını ele alacak, fazla derin bir incelemeye girişmeyeceğiz. Zamanın azlığı dolayısıyla teferruatlı bir incelemeden kaçınmak zorunda kaldık.

Bu nedenle başlıca sorunları ortaya korken bugün için en karanlık noktaları daha yakından inceleyeceğiz. Sırasıyla şu sorunları ele alacağız :

- A) Az gelişmiş bir ülkenin karakteristik tarafları. (Sentetik tipte bir az gelişmiş ekonomi çizilmeye çalışılacak).
- B) İktisadî gelişmenin tarihî gidişi ve gösterdiği değişimler. (Az gelişmiş bir ekonominin ortak çizgilerine ait bilgiler bir araya getirilecek).
- C) İktisadî gelişme siyasetinin prensipleri. (Hedeflerin tayini ve araçların seçimi).

Az gelişmiş bir ülkenin karakteristik yönleri :

Az gelişmiş ülkede yatırım oranı, gayri safi millî hasılânın ortalama %7 sine eşittir. ABD. nde bu oran %18 ve bir çok Avrupa ülkelerinde %20 nin üstündedir. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun artış oranı yükseldikçe, yatırım oranının zayıflığı da daha ciddi bir duruma işaret eder. Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerle az gelişmişler arasındaki hayat seviyesi farkı daha şiddetlenir. Başlıca sorun şudur : az gelişmiş ülkelerde hayat seviyesinin nisbî düşüklüğü ve özellikle BMT. ile bu örgüte bağlı kurumların bütün çabalarına rağmen, uluslararası gelir bölüşüm seviyelerindeki eşitsizliğin artması.

Dünya ölçüsünde, birey başına reel gelir 1900 e göre daha düşüktür. Çünkü, hayat seviyelerini hızla artıran ulusların bütün dünya nüfusuna kıyasla oranları gitgide azalmaktadır.

İktisatçı elinde, az gelişmişliği incelemek için yeter derecede araç yoktur. Genel bir büyüme teorisi olmadığı gibi, az gelişmiş ülkelerde istatistik araçlar da çok yetersizdir çoğunlukla. Bir çok yazarlar Keynesyen öğretilerden hareket etmiş ve dengeli büyüme hakkında değişik modeller meydana gctirerek çok farklı değerlerde çalışmalar yapmışlar (Harrod ve Domar'ın kısmî tablilli büyüme modelleri). Fakat, iktisat teorisi

bakımından bunlar yetersizdir. Gelişmiş kapitalist ekonomideki dengeli büyüme analizi ile iktisadî gelişme analizi aynı şey değildir.

İdeal ve katıksız az gelişmiş ekonomi tipini çizmeye çalışmak güçtür ve gerçeği de pek yansıtmaz.

Az gelişmiş bir ekonominin iktisadî nitelikleri nelerdir? Bu hususta Raymond Barre'm görüşünü kabul edebiliriz : az gelişmiş bir ekonomi ilkeldir ve iki yönlüdür (düalist ekonomi). Bu tür ekonomiyi nitelendiren, ilkel faaliyetlerin ekonomiye hakimiyetidir (toprak ve toprakaltı servetlerinin değerlendirilmesi : "primary produceos"). Söz konusu nitelik kendini üç alanda gösterir :

Faal nüfus bakımından : bu nüfusun çok büyük bir kısmı tarımda çalışır. Sanayi kesiminde çalışan çok az bir nüfustur. Önemli bir bölümünün ise, sanayi ve tarım dışı üçüncü bir kesimde çalıştığı görülür : ticaret ve ulaştırma.

Asyanın 528 milyonluk faal nüfusunun %73 ü tarım, %10 u sanayi, %17 si türlü hizmet kesimlerinde yer almaktadır. Batı Avuranın ise, 90 milyonluk faal nüfusunun %20 si tarım, %42 si sanayi, %38 i türlü hizmetlerde bulunur.

Bugünün sanayi bölgeleri, dünya faal nüfusunun en ufak kısmının toplandığı bölgelerdir : Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanus kıyıları. Faal dünya nüfusunun %15 i dünya sanayi işgücünün %30 unu meydana getirir.

Az gelişmiş ülkelerde, hizmet kesiminde sanayi kesiminden daha fazla insan çalışır. Bu durum, büyük illerde yabancı sermayenin yerleşmesi, kamu yönetimindeki gelişim ve birçok başka sebeplerin sonucudur. Bu yüzden nüfusun önemli bir bölümü verimsiz faaliyetlerde harcanmış olur.

Bütün Orta-Doğu ülkelerinde, tarımda çalışanlar, tarım ekonomisinin gelişmesine engel olacak şekilde bir fazlalık gösterirler. Örneğin Türkiye'de büyük bir sanayileşme çabası göze çarpıyor. Sanayi merkezleri ağır sanayiye doğru yönelmeğe başladılar. Fakat, bütün bu çabaya rağmen, tarım sektöründe gizli işsizliği temsil eden büyük bir fazlalık var..

Az gelişmiş ülkelerde ihracat ilkel mallar etrafında toplanır. Örneğin Mısır'da pamuk, Birmanya'da pirinç gibi...

Az gelişmiş bir ekonomi iki cephelidir :

- a) Kapitalist öncesi yerli bir sektör (Tarım alanında Fransa'da olduğu gibi).
- b) Kapitalist sektör. Bu da iki kısımdan meydana gelir : sanayi veya ticaretle uğraşan ve gelişmiş iktisadî bünyenin yankısından başka bir şey olmayan yabancı sermaye, spekülasyon yapan yahut çok ufak ölçüde sanayi ile uğraşan yerli sermaye.

Burada mafsalsız ekonomi görüntüsü ile tekrar karşılaşıyoruz. Bu iki kesim arasında iktisadî hiç bir ilişki yoktur. Gelişmiş kesim dışarıya tâbi olarak yaşar; yerli kesim ise, gelişmiş kesimin gerekli itiş ve yardımlarından yoksundur. Genellikle yabancı firmalar ihracat için çalışırlar. Bölge işçilerine dağıtılan ücretler azdır ve kârlar dışarıya (yabancı ülkeye) akar. Venezüella örneği : petrol sanayii ihracatın %90 ını elinde tutar ve venezüellahlıların ancak %2 sini çalıştırır.

Yatırım bakımından denilebilir ki, yatırım harcamalarının önemli bir bölümü yabancı donatım malları ithalatına ayrılır. Sosyal alanda, yabancı firmalar kesimi, yerli ticaret kapitalizmini daha kuvvetlendirir, ulusal sanayi kapitalizminin doğmasına engel olur. Demek ki bu kesim, az gelişmiş ekonomilerdeki mafsalsızlığı, yeknesaksızlığı daha şiddetlendirir. Bize göre, bu durum liberal mekanizmanın doğal bir sonucudur. Örnek olarak Fransız Cameroun'unu, daha doğrusu fransızcanın konuşulduğu Cameroun'u ele alabiliriz. Burada bir Cameroun alüminyum ortaklığı kurulmuştur. Gerçekte Pechinay ortaklığı tarafından Cameroun'lular yararına bir problem halledilmemişti; sadece, Pechinay ortaklığının bir meselesi Cameroun'da çözülmüştü.

Burada, gelişmekte olan bir ekonomide dolaysız yatırıma girişen yabancı firmanın oynadığı karmaşık role dikkatinizi çekmek istiyoruz. Çünkü doğrudan yatırımları, dışarıdan devletin yaptığı ve fonların yerli teşebbüsler tarafından serbestçe kullanıldığı "portefeuille" yatırımlardan ayrılmalıdır. Kanımızca, amerikan yatırımları doğrudan yatırım niteliğine bürünmüşlerdir. Bu türlü yatırım, millî kalkınma bakımından fazla verimli değildir; çünkü bu yatırımlar daha çok ihracata yönelen maden ve tarımsal faaliyetler etrafında toplanırlar.

Az gelişmiş ülkelerin uzun süreli çıkarlarını korumak için, yerli işçiler yararına kullanılan bir kota düzenlemeli, ücretleri sosyal mevzuata uygun kanunî bir çerçeve içine almalı ve kârların bir kısmını, genel çıkara dayanan işlerin gerçekleşmesi ile yükümlü bir yatırım fonuna ayırmalı.

Doğrudan yatırım halinde, borçlanan ve borç veren arasında çıkan güçlüklerde, B.I.R.D.'ın teknik uzman rolü oynayabileceğini düşünürüz. Şüphesiz, dolaylı yatırımlar, iktisaden geri kalmış ülkelerde çözümü oldukça güç bir takım problemler doğururlar.

Az gelişmiş bir ekonominin başlıca özellikleri bunlardır. İşleyişiyle ilgili olarak da iki özelliği vardır : istikrarsızlık ve bağımlılık.

Az gelişmiş ekonomide gerek üretim, gerek ihracat ve ticaret hadleri tutarsızdır.

Örneğin, maden tüketimini ele alalım. Üretim hacmi, ihracat hacmine bağlı olacaktır. İhracat hacmi yabancı firma kararlarının bir fonksiyonudur. Yabancı firmalar ise, çok kere, "Uluslararası büyük brimler" in (Maurice Byé) yavrularıdır. Söz konusu büyük birimlere gelince, bunlar kendi sanayi imparatorlukları yararına üretim plânları düzenlerken, faaliyetlerinin bir kısmını yürüttükleri ülkelerin çıkarlarını gözönünde tutmazlar.

B.M.T. tarafından yapılan bir çok incelemeler, az gelişmiş ülkelerin mahreçlerinin de istikrarsız olduğunu gösterir : Çok kere, ihracat hacmindeki dalgalanmalar, fiat dalgalanmalarından daha yaygın ve kuvvetlidir. Bu, oldukça ciddi ve endişe verici bir durumu ifade eder. Çünkü, dış yardımlarla gelişmeye çalışan bir ülkenin başlıca kaynağını ihracat gelirleri meydana getirir.

Dış ticaret hadlerine gelince, Birleşmiş Milletler dökümanlarına dayanarak yapılan bir inceleme, az gelişmiş ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerde hayat seviyesinin yükselmesine yardım ettiklerini, buna karşılık kendi ürünlerinin fiatlarında, kendi hayat seviyelerini yükseltecek oranda artış olmadığını göstermiştir. Aslında dış ticaret hadleri sorunu çok karmaşıktır. Biz sadece önemli olayları belirterek bir fikir vermek istedik.

Şüphesiz, bağımsızlıktan söz edilince iktisadî bağımsızlık akla gelecektir.

Az gelişmiş bir ülke, iktisadî faaliyetin kaynaklarını işleten ve bunların büyük kısmının ihracatını sağlayan yabancı firmalara bağlıdır. Ülkenin iktisadî faaliyeti, bizzat bu çeşit firmaların faaliyetleri ile ölçülür (yahut faaliyetlerinin bir ölçüsüdür) (İran ve Venezüella örnekleri). Karar merkezi ülkede değil firmanın içindedir.

Az gelişmiş bir ülkenin bağımlılığı mamûl mal ve hizmet ithalatı ölçüsündedir. Bu ülkelerin ithalat istatistiklerine baktığımızda, mamûl mal ithalatının hakimiyeti dikkatimizi çeker (ortalama %60 dan fazla).

Burada daha çok, az gelişmiş bir ülkede bireysel yoğaltım bakımından büyük rol oynayan bir olaya işaret edeceğiz. Bu olayın daha derinine incelenmesi, bir sosyoloğun ihtisas alanına girer. Söz konusu olay şudur : Bazan mamûl ithalatını genel kalkınma bakımından teknik teçhizata olan ihtiyaç gerektirebilir. Fakat çok zaman, ithalat nedenini, gösteriş merakında, millî ekonomi bakımından zararlı taklid hevesinde aramak daha doğru olur. Taleplerin çoğunun, fiat veya gelire nazaran elastikiyetlerini kaybetmeleri sebebiyle, bireysel yoğaltım fonksiyonları birbirlerine tâbidirler. Aşağı yukarı otuz yıldanberi görülen bu elastikiyetsizliğin çeşitli sebepleri arasında gösteriş merakını da sayabiliriz. (Duesenberry). Kullandığı mallardan daha üstün kaliteli malların varlığını öğrenen Afrikalı tüketici yoğaltım eğilimini derhal artırır. Şüphesiz tasarruf, gelir ve fiatların mutlak seviyesinin bir fonksiyonudur. Fakat yoğaltım, tüketicinin ait olduğu grubun daha yüksek seviyelerine kıyaslanan nisbî gelir seviyesine bağlıdır.

Bu şemayı, sanayileşmiş ülkelerle, geri kalmış ülkeler arasındaki ilişkiye uygulayan R. Nurkse çok haklıdır. Yukarıda söz konusu edilen etki, gelir fazlasının tüketime ayrılmasına yol açmakta ve dolaysız, lüks yoğaltım malı ithalatının artmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden, dış yardım yahut ihracatla sağlanan dövizlerden yararlanılmamakta ve ödeme bilançosu bakımından zararlı sonuçlar meydana gelmektedir.

Japonya, Rusya gibi bir çok ülkeler gösteriş etkisinin tehlikeli sonuçları ile savaşımlardır. Gerçi bu etkiye karşı bir çok itirazlar yapılmıştır. Örneğin, gösteriş etkisinin daha büyük bir ulusal çabaya yol açtığı söylenmiştir. Her şeye rağmen, halkı bu çeşit bir eğilim gösteren bir ülkede, şiddetli kanunlarla eğilim engellenmemişse, gelirlerin artması, tasarruf ve yatırımın değil, tüketimin artmasına yol açar (Lüks, zorunlu yahut orta zorunlukta olsun, bütün tüketim mallarına karşı genel talebin elastikiyetsizliği sorunu). Döviz olarak gelirlerin artması, Afrika ülkelerinin yokluğunun acısını çektikleri teçhizat malları yerine, tüketim malları ithalatının finansmanı tehlikesini doğurur.

Son olarak, az gelişmiş ülkeler dış sermayeye de bağlıdırlar. Bir yandan millî gelir yetersiz, öte yandan birey başına gelirlerde tüketim baskısı şiddetli olduğundan, tasarrufun verimsiz şekilde kullanılışı, millî gelirin önemli bir kısmının yatırımlara ayrılmasını güçleştirir ve az gelişmiş ülkenin dış yardımlara muhtaç olmasına yol açar.

Ne olursa olsun, bağımlılık olayının kapsamını sınırlamak yerinde olur. R. Barre ve A. Lewis iktisadî büyüme teorisi ile ilgili bir eserde iddia edilen bir görüşün tartışılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Sözü edilen görüş şudur : “Hiç bir ülke, istediği takdirde, millî gelirin %12 sini biriktiremeyecek kadar fakir değildir. Fakirlik, ülkelerin savaşlara kalkışmalarına, yahut başka şekilde gelirlerini israf etmelerine, hiç bir zaman engel olmamıştır. Millî gelirin %40 ı gelir piramidinin tepesinde lüks hayat süren %10 un elinde oldukça bu ülkeler fakirliklerini ileri süremezler. Bu tür ülkelerde verimli yatırım zayıftır. Buna sebep gelir fazlası değil, fazlanın gereksiz, verimsiz alanlarda kullanılması, piramit, tapınak inşaatına ve diğer dayanıklı tüketim mallarına harcanmasıdır. Fazlalık kâr şeklinde sermayedarlara aksetseydi, yahut vergi şeklinde, üretimde bulunmak isteyen bir hükümete aktarılsaydı, enflasyon-suz daha yüksek verim seviyeleri sağlanabilirdi”.

Burada iktisadî olmayan bağımlılık faktörlerinden söz etmiyoruz : Siyasî, sosyal, ideolojik bağımlılık gibi. Şüphesiz sosyoloğların, siyaset adamlarının ve tarihçilerin eserlerinin incelenmesi bu konuda fikir verebilirdi bize. Ancak, bu tür bir inceleme yüzeyde kalamıyacağından, çok uzayacaktır. Bu bakımdan, iktisadî araştırmadan uzaklaşmadan, sadece bağımlılığın iktisat dışı bir kaç yönünü ele almakla yetineceğiz.

Gelişmeyle ilgili eserlerde sık sık “fakirlik kısır döngüsü” nden söz edilir. Bir takım mekanizmaların, az gelişmiş ülkede, faaliyet artışına engel olduğu kabul edilir. İktisadî faaliyet seviyesi, yatırım noksanından ve zayıf olmasına rağmen fazla elastikiyetsiz tüketimden ötürü, yükselmez.

Burada iki sorunla karşılaşırız :

1) Az gelişme dengesi : Durgun görünüm.

Gerçek gelirin zayıflığı yüzünden tasarrufun yetersizliği sebebiyle sermaye arzı açık verir. Sermaye talebi de açık verir, çünkü yatırım eğilimi azdır. Bunun nedeni yeni kurulan tek bir sanayiın kendi talebini yaratamamasıdır. Çünkü ihtiyaçlar çeşitlidir ve bir malın üreticileri, gelirlerini, bu tek malın elde edilmesi için ayıramazlar. Bir çok faaliyet altında talebin durgunluğu, bütün bu dallarda yatırım talebini zayıflatır. Ayrıca, büyük yatırım da tehlikelidir, çünkü modern bir yatırımın boyları önemlidir ve geniş bir piyasa gerektirir.

Modern tekniklerin uygulanması için yeter derecede kalifiye işgücüne ihtiyaç vardır. Nicelik bakımından ise, sayıca fazla işgücü, dar boğazlara meydan verir. İktisadî enfastrüktür (liman, hava alanı, yol, demir yolu, banka sistemi, elektrik veya diğer enerjiyi dağıtan ve üreten merkezler) yetersizdir.

Bu çeşit bir durumun başlıca iki sakıncası vardır :

a) Özel dış yatırım, millî üretim yerine ihracat faaliyetleri etrafında toplanır.

b) Tasarruf üretime yaramaz. Ya tüketime harcanır veya lüks mallara yatırılır. Yahut da gelişmiş yabancı ülkelerde plase edilir.

2) “Kısr döngü” analizi dinamik yönden ele alınmalıdır. O. Myrdal, kalkınma veya gerilemenin, bölgesel ve ulusal eşitsizlikleri artıran kümülatif vetiresini incelemiştir.

İktisadî hürriyet, insan, mal ve sermayeyi kutuplaştırma ve yeni yerleştirilen bir üretim biriminin iktisadî gücünü artırma sonucu doğurur. Buradan da :

a) Fakir bölgelerde fakirleşme etkisi,

b) Kutba yakın bölgelerde ise, ilk etkiyi karşılayamayan sürükleyici etkiler doğar.

Bölgesel zıtlıklar, sosyal eşitsizliklerle birlikte artar. Oysa zengin ülkelerde, bunların yerine, denge ve bir seviyeye inme etkileri doğar.

Dünya ölçüsünde, iktisadî ilişkilerin gelişmiş bölgeler yararına sonuçlandığı, az gelişmiş ülkelerde ise hızla fakirleşmeye yol açtığı görülmüştür.

Böylece gelişme siyasetinin ulusal zorunluklarına ve dünya ölçüsünde çözüm gerekliliğine varmış bulunuyoruz.

Az gelişme mevcuttur, çünkü dünyanın iktisaden gelişmesine yol açabilecek, uluslararası bünyeli ve örgütlü gerçek birliklere henüz ihtiyaç göstermemiştir.

Buraya kadar az gelişmenin iktisadî yönlerinden söz ettik. Zaman yetersizliğinden, aynı derecede önemli, iktisat dışı yönleri ele alamadık. Klasik ve modern iktisatçılar, iktisadî yapı ile çevre yapısı (zihni, sosyal ve siyasi yapı) arasındaki ilişkileri, XIX uncu asrın ortasından beri, oldukça doğru bir şekilde incelediler. Çünkü, her gelişme teorisi, bir uzun devre teorisidir.

İktisadi yapı ile çevre yapısı arasındaki uygunluk düşüncesi zengindir, fakat sürekli değildir. Buraya kadar, bünye uygunsuzluklarının, he-

nüz pek incelenmemiş tipte dar boğazlar meydana getirerek, kalkınma krizlerine yahut “bünye krizlerine” yol açtığını gösterdiğimizi sanıyoruz.

Sosyal yapı dengesizdir. Şu bakımdan ki, müteşebbis sınıflar yoktur ve sosyal gruplar arasında ilişki olmadığı için bunlar mafsalsızdırlar. Üstelik çok zaman siyasî kurumlar bünyeye uymazlar. Yönetici örgüt de yetersizdir. Demokratik düzen, okuma yazma yoksunluğundan, ülkeyi anarşiye götürür.

Zihnî Araç (Lucien Febore : “ideoloji cümlesi”) beşerî faaliyetin yöneltmesinden sorumludur. Şüphesiz mesele nazıktır. Ancak Atatürk'ün modern Türkiye'yi lâiklik üzerine nasıl kurduğunu hatırlatmak gereksiz. Rusya ise feodalizmi yıktı ve imparatorluğuna dahil müslüman ülkeleri dönüştürdü.

Zenginliğine ve genişliğine rağmen bir kenara bırakacağımız diğer bir sorun da iktisadî gelişmenin tarihî çeşitleridir. (R. Barre'm dikkatle incelediği serbest büyüme, plânlı kalkınma, açık kalkınma, kapalı kalkınma gibi).

Çeviren : Merih TEZİÇ